

Питання морального виховання у творах О. Кониського

У статті розглядаються окремі аспекти поглядів О.Кониського на проблеми морального виховання в Україні.

Ключові слова: моральне виховання, моральні цінності, ідеали, особистість, засіб.

Головною метою національного виховання є виховання свідомого громадянина, патріота, особистості, здатної утверджувати моральні й духовні ідеали. Проблема морального виховання набула в Україні особливої актуальності, адже в останні роки проявляється криза духовності, людяності. Низька моральна культура у суспільстві призводить до проявів агресивності, жорстокості, байдужості. У вирішенні означеного питання постає необхідність звернення до надбань національної педагогічної думки з метою переосмислення та творчого використання досвіду наших попередників.

Серед педагогів, які переймалися проблемами морального виховання молоді, був і Олександр Якович Кониський (1836-1900 рр.) – український письменник, педагог, громадський діяч.

Персоналію О. Кониського, його педагогічні погляди та просвітницьку діяльність певною мірою досліджували Г. Белан [1], О. Мисюра [2], Н. Побірченко [3] та ін.

Окремі аспекти морального виховання особистості у доробку видатних педагогів минулого були висвітлені Т. Ільїною [4], К. Каліною [5] та ін. Однак опрацювання творчої спадщини О.Кониського з означеної проблеми не стало предметом окремої розвідки.

Метою статті є виокремлення провідних ідей морального виховання у педагогічній спадщині О. Кониського.

За визначенням О. Сухомлинської, О. Кониського можна віднести до когорти педагогів другої половини ХІХ ст., які спираючись на етнографічно-

культурницьку, народницьку парадигму, мислили в контексті натурфілософії: єдності людини і природи, людини і Бога. Серед найуживаніших «кодів» того часу – мова, історія, література, фольклор, народна міфологія, морально-етичні постулати [6, с. 257].

В ієрархії цінностей моральне виховання виносилось О. Кониським на чільне місце, адже воно відповідало духовності й ментальності українців. Розглядаючи мораль як систему поглядів, норм і правил, що регулюють поведінку людей; як одну з форм суспільної свідомості, що включає в себе загальнолюдські моральні норми, педагог радив розпочинати моральне виховання «ще з колиски», залучаючи до цього процесу всі соціальні інституції – родину, школу, громаду, пресу. Головним критерієм визначення моральності О.Кониський вважав внутрішню потребу людини поводити себе відповідно до норм моралі [7, с.147].

Серед факторів морального виховання, які найбільше впливають на формування особистості, вчений виділяв власне виховання в закладах освіти. «Моральність зберігається і розвивається в народі через просвіту в школі», – наголошував педагог [8, с. 2]. Особливого значення Олександр Якович надав навчанню рідною мовою, вбачаючи в цьому не тільки логічний, але й морально-етичний елемент. Навчання нерідною мовою має негативні моральні наслідки, адже «відбувається розрив у родинах між батьками та дітьми, що викликає потворні моральні явища... Тож коли ми хочемо принести народові добротні плоди освіти, то необхідно продовжити її його ж власною мовою» [3, с. 37]. Діти, яких змушують навчатися чужою мовою, втрачають інтерес до світопізнання, перетворюються у «здеморалізованих, темних автоматів» [9, с. 236].

Ефективному моральному вихованню молоді, на думку О. Кониського, сприяло включення в зміст шкільних підручників навчального матеріалу, спрямованого на реалізацію основних завдань морального виховання. Так, у власний підручник «Грамматка або перша читанка задля початку вчення» (1882 р.) О. Кониський помістив тексти, прислів'я і приказки, які мають

морально-етичне спрямування і передають багатовікові спостереження народу над поведінкою людей [10]. Відзначаючи, що релігійні знання сприятимуть поширенню моральності серед народу, автор включив у зміст підручника молитви Святому Духу, Пресвятій Трійці, «Отче наш» та календар церковних свят [10, с. 44-45].

Помітну роль у розвитку системи морального виховання, формуванні моральних цінностей учнів, на думку О. Кониського, відіграла особа вчителя, адже найбільшу значущість має педагог, спроможний розвивати, вдосконалювати особистість дитини. У статті «Педагогически-нравственные теории г. И. Н.» учений чітко визначив риси ідеального вчителя: «...главное – знать народ, знать детей, постигать детскую натуру, любить детей, любить свое ремесло и уметь передать детям знания быстро, легко, естественно» [11, с. 90]. Отже, учитель повинен не лише керувати навчальним процесом, а й бути для дітей наставником, вихователем, особистістю, здатною виховати в дитині моральні якості [12, с. 348].

Одним із факторів, які позитивно впливають на виховання моральних почуттів і моральної поведінки, О. Кониський вважав спільне навчання дітей різних суспільних верств. Таке навчання не тільки не шкідливе для обох прошарків, але й корисне: «Справедливіше за все передбачити, що вплив буде взаємним: з одного боку м'якість нравів і зовнішня витонченість дітей вищого класу будуть діяти благотворно на грубість характеру і вуглуватість манер дітей простого класу, і в свою чергу, діти вищого класу отримають від них деяку твердість і самостійність. А те зближення, яке виникне – мимоволі буде діяти на знищення верстових забобонів, таких гибельних, за поняттями всіх здравомислячих людей» [3, с. 116-117].

Говорячи про такий метод виховання, як заохочення, О. Кониський радив уникати надмірності в його використанні. У статті «Педагогически-нравственные теории г. И. Н.» О. Кониський переконував педагогічну громадськість у шкідливості різного роду нагород за успіхи в навчанні. Свою думку він пояснював тим, що подібні нагороди давалися учням за

«благонравие, прилежание и успехи в науках», тобто за те, що школярі мали виконувати не заради відзнаки, а «по собственному сознанию». Тому цілком справедливим було подальше зауваження О.Кониського: «Но разве за то, что человек не из страха наказания, не из желания отличиться, а вследствие собственного сознания не делает мерзостей, не пьянствует, не ворует, не грабит, разве за эти достоинства надо его награждать? Награждать за то, что человек не делает зла – значит поощрить к безнравственности!» [11, с. 90]. Наслідки такої педагогічної помилки могли бути досить важкими: переконання молоді в тому, що кожна добра справа потребує відзнаки, а виконання своїх громадянських обов'язків – винагороди та заохочення [11, с. 90].

У цій же статті педагог виступав і проти публічних екзаменів, які мали складати випускники шкіл, вважаючи їх комедією, і справедливо дорікаючи вчителям за намагання показати знання учнів кращими, ніж є насправді [11, с. 90].

Освіта і моральне виховання, за переконанням О.Кониського, повинні бути прямо пропорційними: чим вищий освітній рівень людини, тим вищі її моральні устої. На жаль, тогочасний шкільний устрій не сприяв формуванню моральних ідеалів молоді. У школах насаджувалося шпигунство, донощицтво, панувала «тяжка зневага..., тяжке, каламутяче до глибини душу насилля над особою», школи були «філіями поліції, де чоловіка пригноблюють, задурюють, виробляють з нього істоту, не маючу нічогісінько свого, де з його не тільки не роблять людину, розгорнену й самосвідому, а навпаки – віднімають усяку можливість зробитись коли-небудь такою», «усе, що є найкращого морального в дитині, силкуються пригнітити, знищити зовсім, без сліду, і викликати на це місце почуття, корисні тільки урядові...» [12, с. 348].

Педагог із гиркотою зазначав, що шкільній адміністрації надано необмежене право чинити з учнями як завгодно, руйнувати їм життя, калічити й морально, й фізично, нищити все людяне, гуманне лише для того,

щоб виробити з них «потрібних» людей, зробити «безмовну іграшку в руках вищих» [12, с. 348].

Подорожуючи по сільських школах України, О. Кониський бачив, що процес навчання в них суперечить нормам загальнолюдської моралі: діти залякані, їх лають, б'ють лінійками й різками [13, с. 15]. Не дивно, що відсоток тих дітей, які відвідували навчальні заклади добровільно, досить невеликий, значна ж частина їх ходила до шкіл примусово. Батьки переконані, констатував педагог, що існуючі сільські школи не приносять користі їхнім дітям, що «ні одної душі не навчили до ладу; в школі не учать, а мучать?!» [13, с. 15].

Школа, в якій замість учителів – чиновники, а замість учнів – «понівечені хлопці, що мусять як машини тільки і дбати про те, щоб як слід... вивчити урок від сього слова до сього», не зможе забезпечити країну високоінтелектуальними, національно свідомими, вільними громадянами [12, с. 348].

Тому педагог виступав за негайне реформування школи й системи освіти на засадах демократизму, національної спрямованості і визнавав національне виховання важливим фактором збереження й розвитку самої нації, її духовності, моральності, добробуту, культурного, економічного, соціально-політичного, науково-технічного прогресу [14, с. 327].

Разом з тим педагог звертав увагу на такий важливий чинник морального виховання, як вплив оточуючого середовища. В оповіданні «Народна педагогія» він визначив причину низької моральності та безрадінного, антипедагогічного побуту селянських дітей – сумну соціальну дійсність. У дитячих іграх («Злодій», «Кат», «П'яниця») виявляється дійсність, яка оточує їх, той приклад, що стає об'єктом ігрового копіювання. А зразком для молоді є відворотні явища. О. Кониський змалював сцену дитячої «вистави», в якій «суддя» судить «злодія», спійманого на порубці лісу, і присуджує його до кари: побиття різками. Дитяче мовлення, їхні дії є відображенням антипедагогічного побуту селянських дітей. До тих пір

дитина не буде морально вихована, переконаний автор, поки не покращиться соціальна дійсність [15, с. 154.].

Важливого значення, як фактору виховного впливу, О. Кониський надавав пресі, відзначаючи, що вона повинна бути дзеркалом патріотичних вчинків, керманічем громадських думок, поступу суспільства і «вести суспільність до збагачування духу освітою, розвитком волі, політичним і морально-соціальним вихованням» [7, с. 147]. Для забезпечення позитивного виховного впливу на суспільство преса повинна відзначатися високою моральністю, висловлювати «щирі, сміливі думки» [7, с. 147].

Наголошуючи на першочерговості таких соціальних інституцій як школа, сім'я, преса тощо у здійсненні морального виховання, О. Кониський підкреслював важливу роль держави й робив акцент на необхідності підпорядкування державних законів нормам загальнолюдської моралі. У статті «Моральність народна на Україні» педагог указував на розбіжність між державними законами й елементарними моральними правилами: закон карав за вчинки, в основі яких лежала глибока моральність та схиляв до таких, які їй суперечили. Прикладом наявного протиріччя О. Кониський уважав недотримання державою такого морального права людини, як свобода віросповідання, а також позитивне ставлення тогочасного уряду до доносів [16, с. 146-148].

Значну увагу в системі морального виховання О. Кониський приділяв культурно-просвітницьким заходам, які заохочували українську молодь та людей старшого віку до самоосвіти й самовиховання. На його думку, істотний вплив на позитивне вирішення справи морального виховання мали народні бібліотеки, публічні читання, драматичне мистецтво.

Вважаючи, що залучення широких верств населення до кращих надбань вітчизняної та зарубіжної літератури, сприятиме їх розумовому розвитку і формуванню моральних ідеалів, О. Кониський як член Полтавської громади виступав за відкриття громадської бібліотеки. Відомо, що 1862 р., у Полтаві педагог на власні кошти закупив книжки і, не чекаючи

офіційного дозволу на відкриття народної бібліотеки, організував її у себе вдома [17, с. 124].

Ефективним засобом морального виховання, на думку О. Кониського, були народні читання, які за своїм впливом не поступалися бібліотекам. Тому у вересні 1861 року педагог разом з іншими полтавськими громадівцями (О. Гармінський, Д. Пильчиков, О. Стронін, М. Щетинський) узяв участь в організації та проведенні публічних читань. На заняттях читалися твори Т. Шевченка «Тополя», «Наймичка», «Гамалія», «Псалми Давидові». Слухачів знайомили з ще не опублікованими творами різних авторів, проводилися бесіди про історичні події, побут інших народів, про політичний устрій в інших країнах. Відомо, що читання мали успіх серед місцевого населення [18, с. 151].

1878 року, вже будучи гласним Київської міської ради, О. Кониський на сторінках газети «Заря» закликав інтелігенцію до організації народних читань, бо вважав, що існуючі народні школи не можуть цілком досягти того «освітнього впливу, який необхідний для підняття теперішнього рівня розумового та морального розвитку» народу [19, с. 2].

Важливим засобом морального виховання Олександр Якович уважав театральне мистецтво. Воно має значний виховний потенціал, за допомогою якого моральні норми, моральні цінності суспільства перетворюються на власний досвід людини, формуються особисті моральні якості [20, с. 3]. Тому ще у 1861 році члени Полтавської громади, у тому числі й О. Кониський, вирішили організувати вистави для народу [18, с. 151]. Громадівці планували поставити «Наталку Полтавку» І. Котляревського, «Шельменка, волосного писаря» і «Сватання» Г. Квітки, «Бедность не порок» О. Островського [18, с. 152]. Але згоди від губернатора на проведення вистав громадівці не отримали. Не вдалося одержати дозвіл і від міністра внутрішніх справ П. Валугева [18, с. 152]. Отже, плани громадівців щодо проведення вистав для народу виявились нездійсненими.

Тому у публікації «Вісті з Полтави» О. Кониський дорікав місцевим урядовцям за небажання сприяти проведенню вистав для народу. За переконанням педагога, така позиція уряду не дозволяла українському народу піднятися на вищий рівень освіченості та моральності [21, с. 171].

Отже, аналіз творчої спадщини О.Кониського свідчить про актуальність означеної проблеми. Учений уважав моральне виховання складовою частиною української системи виховання, провідним чинником розвитку нації, відродження духовності як особистості, так і суспільства в цілому.

Література:

1. Белан Г. В. Педагогічні погляди і просвітницька діяльність Олександра Кониського: дис. канд. пед. наук: 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Г.В. Белан. Херсонський держ. ун-т. – Херсон, 2004. – 212 арк.
2. Мисюра О. О. Олександр Кониський у громадсько-політичному і культурно-освітньому житті України (друга половина XIX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / О. О. Мисюра. Харків, 2005. – 19 с.
3. Побірченко Н.С. Педагогічна і просвітницька діяльність українських громад у другій половині XIX – на початку XX століття (у двох книгах). Кн. II: Громади Наддніпрянської України / Н. С. Побірченко. – К.: Науковий світ, 2000. – 184 с.
4. Ільїна Т. А. Проблеми морально-релігійного виховання особистості в історії педагогіки (XIX- початок XX століття) / Т.А. Ільїна. – К., 1996. – 182с.
5. Каліна К.Є. Моральне виховання студентської молоді на Слобожанщині (кінець XIX - початок XX століття): Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / К. Є. Каліна. – Харків, 2008. – 17 с.
6. Українська педагогіка в персоналіях: У 2-х кн. Кн. 1: X – XIX ст. / ред. О.В. Сухомлинська. – Київ: „Либідь”, 2005. – 621 с.
7. Кониський О. Потреба морального виховання в Україні / О. Кониський // Правда. – 1888. – Випуск III. – Рочник ХНІ. – Том I. – Грудень. – С.147.
8. Кониський О. (Жук Семен). Листи з Полтавщини / О. Кониський // Діло. – 1884. – Рочник V. – Ч.2. – С. 1-2., – Ч. 15. – С. 1-2, Ч. 24. – С. 1, Ч. 85. – С. 1-2.

9. Кониський О. Я. (Одовець Кость). Освіта на Західно-південній Україні / О. Я. Кониський // Зоря. – 1887. Липень. – Рочн. VIII. – С. 234-236. // Зоря. – 1887. – Серпень. – Рочн. VIII. – С. 259-262.
10. Кониський О. (О. К.) Граматка або перша читанка задля початку вчень / О. Кониський. – Київ, 1882. – 48 с.
11. Конисский А. Педагогически-нравственные теории г. И. Н./ А. Конисский // Вологодские губернские ведомости. – 1863. – № 26. – С. 89-90.
12. Кониський О. (Яковенко Микола). Вісті з Харкова / О. Кониський // Правда. – 1892. – Червень. – Т. XIII. – С. 348-351.
13. Кониський О. (Переходовець Олександр) Вісті. З Старих Санжар (Полтавського повіту) / О. Кониський // Основа. – 1862. – Травень. – С. 11-16.
14. Возняк М. С. Драгоманов у відновленій «Правді». З додатком його листів до О. Барвінського й О. Кониського та останнього до нього) / М. С. Возняк // За сто літ. Кн. 6. 332 с.– С. 229-330.
15. Кониський О.Я. Оповідання. Повість. Поетичні твори / О. Я. Кониський. – К.: Наукова думка, 1990. – 640 с.
16. Кониський О. (Журман) Моральність народна в Україні (статистичний ескіз) / О. Кониський // Правда. – 1892. – т. XII. – Березень – С. 146-152.
17. Жураковский Г. Е. Из истории просвещения в дореволюционной России / Г.Е. Жураковский. – Москва: Педагогика, 1978. – 161 с.
18. Конисский А. Из воспоминаний старого полтавца / А. Конисский // Киевская старина. – 1900. –№3. – С. 149-152.
19. Конисский А. Хроники / А. Конисский // Заря. – 1880. – № 21. – 26 ноября. –С. 2-3.
20. Конисский А. Хроники / А. Конисский // Заря. – 1880. – № 45. – 25 декабря. – С. 2-3.
21. Кониський О. (Олександр Переходовець). Вісті з Полтави / О. Кониський // Основа. – 1861. – Іюнь, – С.171.

Irene Turchyna

«The question of moral upbringing in the works of O.Konyski's»

The article deals with some aspects of O.Konyski's views of problem moral upbringing of Ukraine.

Key words: moral upbringing, moral values, ideals, personality, means.